

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก ดังนี้

1. แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
 - แนวความคิดภูมิปัญญาชาวบ้านกับศักยภาพในการพัฒนา
 - แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
 - แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
 - แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - ภูมิปัญญาชาวบ้านและการจัดการทรัพยากรป่าไม้
 - สิทธิชุมชนและสำนักชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
 - ประสบการณ์ การรับรู้ การเรียนรู้และความรอบรู้กับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
 - การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
 - ผู้นำชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

แนวความคิดและทฤษฎี

1. แนวความคิดภูมิปัญญาชาวบ้านกับศักยภาพในการพัฒนา

ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของชุมชนมีรากฐานที่สำคัญมาจากมโนทัศน์ที่มีเกี่ยวกับจักรวาล ตามความเชื่อในศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนที่กำหนดให้มนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของระบบธรรมชาติเท่านั้น และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับองค์ประกอบอื่นๆในระบบอย่างมีลำดับชั้น มีการ

สืบทอดและมีการเรียนรู้ ผ่านคนรุ่นแล้วรุ่นเล่าและกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้ผนวกเอาระบบคิดทางวัฒนธรรม คุณค่า ความเคารพและศีลธรรม รวมเข้าไว้เป็นองค์ประกอบของศาสตร์อันเดียวกัน ตลอดจนผนวกเอาระบบการดำรงชีวิตเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมชาติ ความรู้ความคิดที่สั่งสมไว้มีความคงทนในการจรรโลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้อย่างสมดุล (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2535) ฉลาดชาย รมิดานนท์ (ในวิวัฒน์ ศดิธรรมนิตย์, 2536) ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Indigenous Knowledge) ว่า หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นทั้งอุดมการณ์และเทคโนโลยี ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าการจะใช้ชีวิตอยู่ในธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนถาวรนั้น ต้องทำอย่างไร

พิทยา สายหู (2534) ได้อธิบายความหมายของ ศักยภาพ ไว้ว่าเป็นพลังอำนาจหรือความสามารถที่จะนำออกมาใช้ได้ ถ้าเป็น ศักยภาพของบุคคล จะหมายถึงความสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมหรือปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองได้ ศักยภาพของชุมชนหมายถึงความสามารถแฝงเร้นที่มีเอกภาพหรือไม่ก็มีได้ เป็นความสามารถที่จะทำอะไรร่วมกันเป็นแนวทางเดียวกันหรือจะทำอะไรต่างกันเป็นคนละแนวทางก็ได้ เป็นความสามารถในทางสร้างสรรค์พัฒนาหรือในทางทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือเพราะความโลภจนเกินพอดีก็ได้ นอกจากนั้นศักยภาพของชาวบ้านรายบุคคลจะแตกต่างจากศักยภาพส่วนรวมร่วมกันของชุมชน ชุมชนที่มีความผูกพันสามัคคีกัน ขอมรับนับถือสติปัญญาและการนำของผู้นำธรรมชาติของ ชุมชนร่วมกันย่อมมีพลังความสามารถในการทำงานให้เกิดผลร่วมกันได้มาก หรือมีศักยภาพสูง ส่วนชุมชนที่รวมกันไม่ดีย่อมมีศักยภาพของชุมชนต่ำกว่า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าศักยภาพเฉพาะบุคคลจะต่ำตามไปด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านรายบุคคลก็แตกต่างจากภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นชุมชนทั้งหมดรวมกัน

ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของชุมชน ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากการผสมผสานระหว่างมโนทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล ความเชื่อในศาสนา วัฒนธรรมของชุมชนและระบบการผลิตเพื่อยังชีพ จัดว่าเป็นทั้งอุดมการณ์และเทคโนโลยี ที่สามารถใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

2. แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

แนวความคิดนิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology) ในการพัฒนาชนบทหรือการพัฒนากระบวนการเกษตร ให้ประสบความสำเร็จมากที่สุด โดยแนวความคิดเชิงนิเวศวิทยาขององค์ประกอบที่เป็นมนุษย์และศักยภาพขององค์ประกอบด้านสิ่งแวดล้อมทั้งสองประการก่อน ทั้งนี้เนื่องจากความค่อยพัฒนาของชนบทโดยส่วนใหญ่แล้วอาจเป็นเพราะสาเหตุดังนี้

1. การถ่ายเทพลังงาน สารวัตถุและข่าวสาร ภายในระบบนิเวศเป็นไปอย่างไม่สมดุล
2. ศักยภาพของมนุษย์และของสิ่งแวดล้อมไม่ได้ถูกเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นพลังงานที่ใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด (ไม่ใช่เป็นเพราะชนบทขาดเครื่องจักรกล ขาดปุ๋ย หรือขาดยาฆ่าแมลง ฯลฯ อย่างที่เข้าใจกัน)

3. ความไม่สมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศชนบทกับระบบนิเวศเมือง เนื่องจากการถ่ายเทสิ่งต่างๆจากระบบนิเวศเมือง(เงินทุน ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เครื่องจักร ฯลฯ) ไปยังระบบนิเวศชนบท เมื่อเทียบส่วนกับการถ่ายเทของสิ่งต่างๆ จากระบบนิเวศชนบท(ผลผลิต แรงงาน รายได้ ฯลฯ) ไปยังระบบนิเวศเมืองแล้ว สิ่งต่างๆจากเมืองไปสู่ชนบทมีคุณค่าต่ำกว่ามากมายนัก จึงเป็นผลทำให้คนในเมืองรวยขึ้นเรื่อยๆในทางตรงข้ามคนชนบทกลับจนลงๆ ก่อให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม (มนัส สุวรรณ, 2538)

แนวความคิดมนุษย์วิทยานิเวศ (Ecological Anthropology) การศึกษาความรู้นิเวศวิทยาท้องถิ่นในชนบททำให้ทราบว่า ชนพื้นเมืองสามารถดำรงชีพในธรรมชาติมาได้ยาวนานอย่างสอดคล้องและกลมกลืน สามารถรักษาคุณภาพระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมไว้นั้น มีชุดความคิดในการนิยามโลกและสิ่งแวดล้อมตลอดจนแนวปฏิบัติเฉพาะ แตกต่างจากความรู้สมัยใหม่ที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม อันเป็นสาเหตุของการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ทำให้ชนพื้นเมืองสูญเสียอิสรภาพในการใช้ความรู้ที่มีอยู่ จนเปลี่ยนจากกลุ่มชนที่สามารถผลิตเพื่อเลี้ยงชีพอย่างอิสระกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด ดังนั้นการกำหนดทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ สามารถทำได้โดยนำเอาประสบการณ์ของชนพื้นเมืองและยอมรับคุณค่าของความรู้ทางนิเวศวิทยาเหล่านั้นไปใช้ในกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมต่อไป (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2535)

แนวความคิดทางการศึกษาภูมิศาสตร์พฤติกรรม การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมบนพื้นโลก ไม่สามารถทำได้ด้วยการสังเกตและอธิบายสิ่งที่พบเห็นด้วยการพรรณนาหรือด้วยการวิเคราะห์ตามทฤษฎีและแบบจำลองเชิงปริมาณเท่านั้น เพราะกิจกรรมการแสดงออกของมนุษย์ในแต่ละสถานที่บนพื้นโลกนั้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้งกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ ที่ไม่อาจตีความเอาจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาและสังเกตเห็นได้ (Overt Behavior) เท่านั้น โดยเฉพาะในด้านพฤติกรรมเชิงสถานที่ (Spatial Behavior) ของแต่ละบุคคลย่อมมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะการรับรู้ทัศนะต่อสถานที่นั้นๆ และการที่แต่ละบุคคลประกอบกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไปก็เป็นอิทธิพลของปัจจัย 2 กลุ่ม คือ ปัจจัยภายใน ซึ่งเป็นปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ การเรียนรู้ ประสบการณ์ ความสามารถทางสติปัญญา ทัศนคติ บุคลิกภาพและปัจจัยภายนอก ได้แก่ ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคมและเวลา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในเชิงพฤติกรรมขึ้นอยู่กับสิ่งต่างๆ โดยเป็นไปตามความจำเป็นความต้องการ เป้าหมายของบุคคลหรือตามความคาดการณ์ไว้ในอนาคต เป็นไปตามประสบการณ์ในอดีตของแต่ละบุคคลซึ่งไม่เหมือนกันและยังขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพในปัจจุบันหรือการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต (มนัส สุวรรณ, 2538)

อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจและการรับรู้ ในกระบวนการที่มนุษย์ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมนั้น ต้องอาศัยระยะเวลาในการสร้างสมประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและข้อมูลจากสถานที่ต่างๆ โดยผ่านทางผู้นำและผู้ตาม โดยเฉพาะพฤติกรรมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้นั้น จะเกิดจากพื้นฐานการได้พึงพาอาศัยป่าเพื่อปัจจัย 4 ประการ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย รวมทั้งการได้มีกิจกรรมและวิถีชีวิตที่เกี่ยวพันอยู่ภายใต้ระบบนิเวศ ที่มีป่าไม้เป็นตัวควบคุมให้เกิดดุลยภาพทางธรรมชาติอย่างสุขสงบมาเป็นเวลาช้านาน

จึงสรุปได้ว่า พฤติกรรมในการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นไปตามอิทธิพลของ 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายใน หรือปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ ความสามารถทางสติปัญญา การเรียนรู้ ประสบการณ์ ทัศนคติ บุคลิกภาพ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ สภาพสังคมและกาลเวลา ส่วนทิศทางและระดับการแสดงออกนั้น เป็นไปตามความจำเป็น ความต้องการ การคาดการณ์ในอนาคต เป้าหมายส่วนบุคคลและประสบการณ์ในอดีต ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันและที่อาจเปลี่ยนแปลงในอนาคต สำหรับกระบวนการตัดสินใจและการรับรู้ในการ

ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมต้องอาศัย ระยะเวลาในการสร้างสมประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร และข้อมูล จากสถานที่ต่างๆ โดยผ่านทางผู้นำและผู้ตาม

3. แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) การพัฒนาแบบยั่งยืนหรือการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน หมายถึง รูปแบบของการพัฒนา ที่สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่อง ยาวนาน โดยไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม หรือเกิดความขาดแคลน หรือเกิดภาวะมลพิษขึ้นกับ ทรัพยากรธรรมชาติ แนวความคิดในการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ เป็นแนวคิดที่สืบเนื่องมาจากแนวคิดในการ อนุรักษ์ (Conservation) ซึ่งหมายถึงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประโยชน์สูงสุดและยาวนาน Brown และคณะ, 1987 (อ้างใน วราพร ศรีสุพรรณ, 2534) ได้เสนอ ลักษณะของการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ดังนี้

1. มีความต่อเนื่องของเผ่าพันธุ์มนุษย์บนโลกโดยมีการกำเนิดชีวิตใหม่และผู้ที่เกิดใหม่สามารถอยู่รอด เติบโตและมีลูกหลานต่อเนื่องไปในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย
2. สามารถรักษาปริมาณสำรอง (Stock) ของทรัพยากรทางชีวภาพ และสามารถให้ ผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน
3. มีประชากรมนุษย์คงที่
4. สามารถจำกัดการเติบโตทางเศรษฐกิจ
5. เน้นการพัฒนาในระดับ Small-Scale และการพึ่งพาตนเองได้ (Self-Reliance)
6. สามารถรักษาระบบนิเวศและคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามโดยความเป็นจริงแล้ว ระบบสังคมกับระบบเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจึงกระทบต่อสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อระบบเศรษฐกิจให้ความสำคัญ ต่อการผลิตจำนวนมาก (Mass Production) แบบแผนการผลิตของชุมชนต่างๆก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไป หน่วยของการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไปจากหน่วยครอบครัว ไปสู่รูปของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ศิลป- วัฒนธรรมพื้นเมืองที่เคยผลิตเพื่อใช้สอยตามประเพณี หรือตามแบบแผนการดำรงชีวิตของท้องถิ่นหรือ ภูมิภาคบางส่วนจะขาดหายไป เพราะถูกทดแทนด้วยสินค้าอุตสาหกรรม บางส่วนที่หลงเหลืออยู่ก็มี

แนวโน้มที่จะผลิตขึ้นเพื่อจำหน่ายตามความต้องการของผู้ซื้อ มากกว่าที่จะเป็นแบบแผนที่เกิดขึ้นจากวิถีการดำเนินชีวิตของท้องถิ่น ภายใต้กระแสการพัฒนาในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะหล่อหลอมวัฒนธรรมส่วนย่อยๆต่างๆ ให้มีลักษณะคล้ายคลึงกันไปทั่วประเทศ ศิลปวัฒนธรรมพื้นเมืองได้ลดบทบาทลงเป็นเพียงสินค้าอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นวิถีดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นอีกต่อไป

อนึ่งการสูญเสียแบบแผนการดำเนินชีวิตในอดีตของชุมชนและสังคมต่างๆ อาจหมายถึงการสูญเสียรูปแบบของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรแบบยั่งยืน ที่มีอยู่ในพื้นที่ส่วนต่างๆของโลกไปก็ได้ เพราะแบบแผนการดำเนินชีวิตนั้นเป็นผลที่ได้จากการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้ข้อจำกัดต่างๆของสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งบรรพบุรุษของมนุษย์ในส่วนต่างๆของโลกได้ใช้ในการดำรงชีพอยู่มาอย่างสืบเนื่องยาวนาน ในกรณีของสังคมไทย เมื่อรับเอาอารยธรรมบริโภคนิยมเข้ามาอย่างเต็มที่ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรของเราก็เปลี่ยนไปอย่างมากมาช พร้อมกับการเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วของทรัพยากร ดิน น้ำและป่าไม้ ซึ่งควรที่เราจะต้องทบทวนถึงทิศทางของสังคมไทยให้ดี ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ยุคที่เต็มไปด้วยความละโมภอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (วราพร ศรีสุพรรณ, 2534)

ประธาน ดังสิทบุตร(2538)อธิบายถึง การนำอานเนควมคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน(Conceptual of Sustainable Development) มาใช้ ต้องอาศัยยุทธศาสตร์ในการจัดการ ดังนี้คือ

1. มุ่งให้ประชาชนได้เข้าใจ รับรู้และมีความตระหนัก ในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ
2. สร้างแรงจูงใจและคกลงร่วมกับประชาชน ในการให้ข้อมูลข่าวสารการปกป้องสิ่งแวดล้อม
3. ใช้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ขยายความตระหนักทางสิ่งแวดล้อมสู่ระดับสูง
4. ส่งเสริมและนำกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ไปใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินใจ ในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบทางการเมืองเพื่อให้ได้ความรู้และประโยชน์ ในการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

นโยบายและแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้แห่งชาติ กำหนดไว้ 4 ข้อ ดังนี้

1. นโยบายเพิ่มพื้นที่ป่าเป็นร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศให้เป็นป่าอนุรักษ์ไม่น้อยกว่า

ร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 15 มีแนวทางดำเนินการ คือ จัดทำแผนบริหารและการจัดการ
ทรัพยากร ป่าไม้ที่ชัดเจน และเหมาะสม ได้แก่

- 1.1 เร่งรัดการปลูกป่าและฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ให้สมบูรณ์
 - 1.2 ให้อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ผนวก
พื้นที่บริเวณ ใกล้เคียงที่เหมาะสมเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ระบบนิเวศที่สมบูรณ์
 - 1.3 ออกกฎหมายรองรับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำและประกาศให้พื้นที่ลุ่มน้ำ
ชั้น 1 เป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม
 - 1.4 ส่งเสริมการปลูกป่าในพื้นที่กรรมสิทธิ์และสนับสนุนภาคเอกชน องค์กร
เอกชน ชุมชน และประชาชน ให้มีบทบาทในการพัฒนาป่า
 - 1.5 พัฒนาและจัดระบบข้อมูลทรัพยากรป่าไม้
 - 1.6 ศึกษาวิจัยและฝึกอบรม ถ่ายทอดเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรป่าแก่
ประชาชน ร่วมกับส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ป่า
 - 1.7 ส่งเสริมเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ ความตระหนักถึงความสำคัญ และคุณค่า
ทรัพยากรป่าไม้ให้แก่ชนทุกชั้นในสังคม
2. นโยบายการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าต้องเป็นไปตามวิถีทางในเชิงการอนุรักษ์ทรัพยากร
ธรรมชาติ โดยมีแนวทางดำเนินการ คือ
- 2.1 กำหนดประเภทของการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าให้ชัดเจน
 - 2.2 เพิ่มสมรรถนะและประสิทธิภาพหน่วยงานที่ดูแลรักษาและตรวจสอบพื้นที่
ป่าอย่างต่อเนื่อง
 - 2.3 การอนุญาตให้ใช้พื้นที่ป่าของภาครัฐและเอกชนต้องคำนึงถึงระบบนิเวศ
โดยรวมของพื้นที่
3. นโยบายป้องกันรักษาป่าธรรมชาติ มีแนวทางดำเนินการคือ
- 3.1 จัดทำแผนการจัดการพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเป็นรายป่า

3.2 เพิ่มสมรรถนะและประสิทธิภาพการป้องกันรักษาป่าและการอนุรักษ์พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

3.3 ยกเลิกการให้เช่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแก่บุคคล/นิติบุคคลจำกัดพื้นที่

3.4 ถู้อครองที่ดินในเขตป่าสงวน

3.5 สงวนรักษาพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์และไม่มีผู้บุกรุกไว้

3.6 เร่งรัดการออกกฎหมายป่าชุมชนและสนับสนุนการกระจายบทบาท

อำนาจหน้าที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งสนับสนุนองค์กรเอกชน องค์กรประชาชน และประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าไม้

4. นโยบายลดความขัดแย้งการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรอื่นๆ ในพื้นที่ป่า มีแนวทางดำเนินการคือ

4.1 ควบคุมการใช้ที่ดินป่า ไม้ นอกเขตอนุรักษ์อย่างเข้มงวด เพื่อลดการเก็งกำไร

4.2 จัดทำแผนแม่บทปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

4.3 แก้ไขปัญหาความขัดแย้งกับผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หากจำเป็นต้องอนุญาตให้อาศัยอยู่ที่เดิม ต้องมีมาตรการควบคุมไม่ให้บุกรุกเพิ่ม หากอพยพได้หรือจำเป็นต้องอพยพ ให้จัดหาพื้นที่รองรับ มีการชดเชยที่เป็นธรรมและส่งเสริมอาชีพเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดี (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม , 2539)

แนวคิดการควบคุมและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น แนวคิดการจัดการทรัพยากรของชุมชนในเชิงนิเวศชุมชนแสดงออกถึงความสามารถในการปรับตัวระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผ่านทางระบบการผลิตของชุมชน บนพื้นฐานและบริบทของความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและกฎเกณฑ์ของท้องถิ่น ตลอดจนระบบเครือข่าย เช่น การจัดการระบบชลประทานเหมืองฝาย การระดมแรงงานแบบลงแขก(ทำนา เกี่ยวข้าว) การร่วมมือของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นกลวิธีที่แสดงถึงความกลมกลืนและสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับวิถีชีวิตในครอบครัวและชุมชนอย่างลึกซึ้ง นับเป็นภูมิปัญญาที่ทำให้ชุมชนมีความสามารถ

ปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหา ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและสังคมได้ ตลอดจนมีความสามารถที่จะพัฒนาการใช้ทรัพยากร ได้อย่างมีคุณภาพกับระบบนิเวศและสร้างความเป็นธรรมในสังคมได้อย่างต่อเนื่อง (อุไรวรรณ ตันกิมขง, 2528; ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528 และอานันท์ กาญจนพันธุ์, 2527)

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) ให้ความเห็นว่าระบบสิทธิและอำนาจในสังคมเป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการอยู่รอดของทรัพยากรทุกประเภท โดยเฉพาะป่าต้นน้ำลำธารซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวม (Communal Pool Resources) ที่มีลักษณะกำกวมกันระหว่างสินค้าสาธารณะ (Public Goods) กับสินค้าส่วนบุคคล (Private Goods) ดังนี้

1. ทรัพยากรที่ใช้ร่วมกันเหมือนสินค้าสาธารณะเป็นสินค้าที่หมดเปลืองและทดแทนได้
2. การกีดกันในการใช้ทรัพยากรส่วนรวมทำได้ยากมาก ถ้าเป็นกลุ่มพอทำได้
3. ไม่สามารถแบ่งสรรเป็นส่วนย่อยได้ ต้องใช้ร่วมกันทั้งระบบ

ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะดังกล่าว สมาชิกในชุมชนจะต้องตกลงร่วมกันในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ในการใช้และการบำรุงรักษาทรัพยากรที่เป็นเจ้าของร่วมกัน โดยอาศัยข้อบังคับ กฎเกณฑ์ หรือสถาบันที่สมาชิกร่วมกันจัดตั้งขึ้น ส่วนผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกจะต้องถูกกีดกันไม่ให้มาแย่งใช้หรือมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของชุมชน ซึ่งระบบดังกล่าวแล้วนี้เรียกว่าระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (Communal Right) ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับท้องถิ่นภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมนี้ จะทำให้มีการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นๆอย่างยั่งยืน ให้ความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากรและดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชน อย่างไรก็ตาม การจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำโดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ จะต้องมีโครงสร้างภายในที่ประกอบด้วยแรงจูงใจ ทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยให้มีการปฏิบัติตามระเบียบของชุมชนและต้องอาศัยความร่วมมือตามประเพณีดั้งเดิมอยู่และต้องพึ่งพาความผูกพันในเชิงจริยธรรมของชาวบ้านที่มีต่อเพื่อนบ้านและชุมชนของตัวเอง

ส่วนวิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ (สมฤดี ยิ่งยง, 2536. บรรณาธิการ) เสนอแนวคิดในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในท้องถิ่น ไว้ 4 ประการหลัก คือ

1. การจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมหลักสำคัญของทัศนะแบบองค์รวม เป็นความเข้าใจในวิถีความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศวิทยา ที่ได้จากระบบการดำรงในวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกันและพึงพิงตามกติกานั้นเอง หรือเรียกว่า จัดการทรัพยากรตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ซึ่งสามารถจำแนกออกได้อย่างน้อย 3 มิติ ดังนี้

มิติแรก มองทรัพยากรป่าไม้ น้ำและดิน เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กันเป็นระบบนิเวศวิทยา การจัดการทรัพยากรเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกัน ไม่แบ่งแยกตามสาขาผู้เชี่ยวชาญ การกำหนดวิถีชีวิตและระบบการผลิตจะต้องควบคู่ไปกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ น้ำและที่ดิน การจัดการน้ำเป็นไปตามลักษณะทางนิเวศวิทยาของกลุ่มน้ำเป็นหลัก ไม่มีการผันน้ำข้ามลุ่มน้ำ ใช้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ในระบบการผลิตที่เหมาะสมกับท้องถิ่น

มิติที่สอง สมองประโยชน์หรือหน้าที่ของทรัพยากรแต่ละชนิดเป็นไปตามหน้าที่ตามธรรมชาติ ไม่ได้กำหนดจากแง่มุมของระบบอุตสาหกรรม เช่น การมองประโยชน์ของป่าไม้ทุกแห่งทุกมุม ทั้งทางนิเวศวิทยาของความชุ่มชื้น เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ป่า เป็นแหล่งอาหาร ยา รักษาโรค แหล่งเชื้อเพลิง และไม้สำหรับก่อสร้าง เป็นต้น

มิติที่สาม มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวม คือ ความสัมพันธ์ในเชิงกายภาพและความสัมพันธ์ในเชิงจิตใจ ซึ่งจะ เห็นได้จากความเชื่อต่างๆ ในแต่ละท้องถิ่น เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ความเกี่ยวพันกับเทพเจ้าและวิญญาณบรรพบุรุษ มีความเชื่อในเรื่องธรรมชาติที่มีพระคุณต่อคน จึงตอบแทนคุณด้วยการดูแลรักษา รวมทั้งมองว่าธรรมชาตินั้นเป็นที่มาของความรู้และศิลปวัฒนธรรม มีการเรียนรู้สัญชาตญาณของสัตว์ เพื่ออธิบายถึงฤดูกาลและความผันแปรของธรรมชาติ เป็นต้น

2. รูปแบบการจัดการทรัพยากรแบบหลากหลายเป็นไปโดยเงื่อนไขของท้องถิ่นเป็นตัวกำหนด หรือเป็นไปตามประสบการณ์และองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรตามสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งมีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของชุมชนต่างๆ ที่อยู่ภายในระบบนิเวศใหญ่ร่วมกัน

3. การจัดการทรัพยากรมีลักษณะกระจายอำนาจสู่ชุมชน โดยประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงในการจัดการเพื่อประโยชน์ร่วมกัน ในรูปแบบป่าชุมชน ระบบเหมืองฝาย ซึ่งมีการร่างระเบียบ

กฎเกณฑ์ในการจัดการโดยชุมชนเอง มีการลงโทษและปรับผู้กระทำผิดเอง โดยถือเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นหลัก

4. การจัดการทรัพยากรที่ยึดหลักคุณธรรมและตรวจสอบได้ เช่นการห้ามล่าสัตว์ในเขตอุทยาน การให้โอกาสแก่คนจนหรือผู้ที่ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจเป็นพิเศษในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การจัดการเหมืองฝายที่ยึดถือผลประโยชน์ของคนที่มีที่น้าน้อยที่สุดเป็นเกณฑ์ก่อน การทำไร่หมุนเวียนซึ่งไม่ยึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล การไม่กำจัดศัตรูพืชโดยใช้สารเคมี แต่ปล่อยให้ธรรมชาติควบคุมความสมดุลเอง

แนวคิดในการจัดการลุ่มน้ำ ลุ่มน้ำ(Watershed) หมายถึง พื้นที่ขนาดหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจัดการน้ำ พื้นที่บริเวณนั้นจะเป็นแหล่งกำเนิดของสายน้ำเล็กๆทุกสายลงมาถึงพื้นที่ราบด้านล่างที่โอบล้อมลำห้วย ลำธารนั้น ส่วนทรัพยากรลุ่มน้ำ หมายถึง ทรัพยากรหรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่ภายในลุ่มน้ำทั้งหมด ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งอาจเป็นสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นได้แก่ พืช สัตว์ มนุษย์ ดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ เมือง บ้าน ถนน แม่น้ำ ฤดู-ระเบียบ วัฒนธรรม ฯลฯ สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป, ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่รู้จักรวมคืนและทรัพยากรที่ใช้แล้วสามารถทดแทนได้

ในเชิงนิเวศวิทยาแล้ว ลุ่มน้ำจะเป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ระหว่าง Input กับ Output ซึ่งถ้า Output มากกว่า Input ระบบลุ่มน้ำจะอยู่ในสภาพของการทำลาย ถ้า Input มากกว่า Output แล้ว ระบบลุ่มน้ำจะอยู่ในสภาพเจริญเติบโตและพัฒนา และ เมื่อ Input เท่ากับ Output แล้วระบบลุ่มน้ำจะอยู่ในสภาพสมดุล (Equilibrium Status) อย่างไรก็ตาม ในระบบลุ่มน้ำแต่ละแห่งยังมีตัวควบคุมย่อยมากมาย ซึ่งถ้าตัวควบคุมใดถูกทำให้เปลี่ยนแปลงก็จะมีผลกระทบต่อจนถึงตัวควบคุมอื่นๆ ในระบบทั้งระบบตามไปด้วยเสมอ (เกษม จันทรแก่้วและสามัคคี บุญยะวัฒน์, เอกสารโรเนียว และจักรพันธ์ วงษ์บูรณาวาทย์, 2531) ในการจัดการลุ่มน้ำที่ดีจะต้องมีแนวปฏิบัติ ดังนี้

1. มีการวางแผนการใช้ที่ดิน(Land Uses Planning) ให้เป็นไปตามสมรรถนะที่ดินอย่างถูกต้อง
2. มีการกำหนดแผนการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำ (Resources Utilization and Conservation) ให้เป็นไปตามหลักการอนุรักษ์วิทยา ซึ่งจะช่วยป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำ ทำให้เกิดคุณธรรมชาติในการฟื้นฟูให้มีทรัพยากรใช้ตลอดไปและช่วยแก้ไขส่วนที่สึกหรอให้ฟื้นคืนสภาพได้

3. มีการกำหนดมาตรการและแผนงานควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อม(Pollution Control) โดยอาศัยวิธีการควบคุมทาง ชีววิทยา วิธีกลและวิธีทางกฎหมาย

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) กล่าวว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีอิทธิพลต่อแบบแผนพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรส่วนรวมได้แก่

1. จำนวนสมาชิกในชุมชนและประสิทธิภาพการต่อสู้ร่วมกัน เกี่ยวข้องกับการให้ความร่วมมือ
2. แบบแผนการใช้ที่ดินมีความสำคัญต่อการร่วมแรงร่วมใจของสมาชิกในชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ป่า เพราะการใช้ที่ดินมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรป่าต้นน้ำลำธาร
3. ระดับและรูปแบบการพึ่งพิงทรัพยากรลุ่มน้ำ มีความสำคัญต่อความยั่งยืนของสถาบันการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ชุมชนที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำลำธารสูง จะมีระดับการพึ่งพิงป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งน้ำสูงและมีการพึ่งพิงทรัพยากรลุ่มน้ำในด้านอื่นต่ำ
4. ความต้องการของตลาดต่อทรัพยากรลุ่มน้ำ มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นและการคงอยู่ของการจัดการลุ่มน้ำของชุมชน ถ้าผลิตภัณฑ์ป่าไม้มีราคาสูง ตลาดมีความต้องการมาก ป่าจะถูกทำลายมาก ส่วนความสำนึกของสมาชิกในชุมชน ในการที่จะไม่ให้ความร่วมมือกับตลาด จะทำให้ระบบการจัดการลุ่มน้ำของชุมชน ในระบบกรรมสิทธิ์ร่วมดำรงอยู่ได้
5. ความเป็นผู้นำของผู้นำท้องถิ่น บทบาทของผู้นำมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากร ในระบบกรรมสิทธิ์ร่วม คือ ผู้นำจะต้อง ชี้ชัดถึง เสี่ยงและถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้สังคม (Social Forestry) หรือป่าชุมชน(Community Forestry) หมายถึง กิจกรรมของประชาชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวกับป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดรายได้สำหรับกิจกรรมต่างๆของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าทั้งหลาย มีขนาดตั้งแต่ป่าไม้ขนาดเล็ก ขึ้นไปจนถึงการปลูกต้นไม้ระดับไร่นา เพื่อเป็นพืชเศรษฐกิจและการแปรรูปผลผลิตจากป่า ในระดับครัวเรือน ระดับช่างฝีมือ หรือระดับอุตสาหกรรมขนาดเล็ก จัดเป็นแนวความคิดใหม่ในการจัดการป่าไม้เพื่อแก้ไขวิธีการจัดการแบบเก่าที่ประสบความล้มเหลวมาตลอด เป็นแนวความคิดที่ไม่คำนึงถึงรายได้ค่าภาคหลวงหรือเงินตราต่างประเทศ แต่คิดถึงผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ตัวเงินที่ชาวบ้านตามชุมชนต่างๆจะได้รับ เช่น ไม้มาปลูกเรือนสร้างบ้าน ทำฟืน เผาถ่าน เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น โดยใช้วิธีการให้ชาวบ้านเข้า

มีส่วนร่วมในการจัดการป่าโดยตรง ตั้งแต่เริ่มแรก จนกระทั่งแบ่งปันและได้รับผลประโยชน์จากป่าไม้นั้น โดยวิธีการนี้ยังก่อให้เกิดผลดีด้านการจัดการมนุษย์ด้วย กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะไม่ต้องจับปืนไล่จับราษฎรที่ลักลอบตัดไม้อีกต่อไป แต่จะกลายมาเป็นมิตรกัน คอยสนับสนุนช่วยเหลือการปลูกป่า บำรุงรักษาป่าแทน ราษฎรก็จะกลายเป็นผู้ปกป้องดูแลรักษาป่าแทน ในที่สุดระบบนิเวศของท้องถิ่นจะดีขึ้นเรื่อยๆ (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528)

แนวทาง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพียงพอต่อความต้องการในอนาคต ไม่เกิดความเสื่อมโทรม หรือเกิดมลภาวะขึ้น ต้องอาศัยแบบแผนการดำเนินชีวิต แบบแผนการผลิตของชุมชนในอดีต นอกจากนั้นการพัฒนาแบบยั่งยืนยังต้องอาศัย ความรู้ความเข้าใจ ความตระหนัก เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการมีส่วนร่วมของรัฐ ประชาชน องค์กรชุมชนและองค์กรเอกชน

เป้าหมายการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาติในอนาคต จำเป็นต้องเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ให้ได้อย่างน้อย ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ ในขณะที่เดียวกัน จะต้องมีแผนการบริหารและการจัดการที่ชัดเจน มีมาตรการทางกฎหมายที่มีประสิทธิภาพ กำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างถูกต้อง มีนโยบายการป้องกันอนุรักษ์ที่เหมาะสม มีการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาวิจัย การพัฒนาระบบสารสนเทศเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ที่มีประสิทธิผล

รวมทั้งส่งเสริมระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ระบบการผลิตบนพื้นฐานและบริบททางความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและปทัสถานของชุมชน โดยให้สมาชิกในชุมชนตกลงร่วมกันในการกำหนดคสิทธิและหน้าที่ในการใช้และการบำรุงรักษา ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน(Communal Properties) กิจกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ต้องเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น การดำรงชีวิตร่วมกับป่าและมีส่วนในการจัดการป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐ

4. แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน (Concept of Participation)

เนื่องจากปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดจากคนจำนวนมากและส่งผลกระทบต่อประชาชนทุกคนโดยส่วนรวม จึงนับได้ว่าเป็นปัญหาของคนทุกคน ดังนั้น การได้รับความร่วมมือร่วมใจ พร้อมทั้งมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ในการจัดการและแก้ไขปัญหา จึงเป็นสิ่งสำคัญและ จำเป็นยิ่ง

การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลหลายคนหรือหลายส่วนร่วมกันทำงานเพื่อส่วนรวม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2531) ปรัชญา เวสารัชช์ (2528) อธิบายว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมใดๆ โดยที่ผู้เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามส่วนตัว เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงานหรือทรัพยากรบางอย่าง เพื่อช่วยให้การดำเนินกิจกรรมนั้นๆประสบความสำเร็จ และการเข้าร่วมนั้นจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ การเข้ามามีส่วนร่วมของบุคคลมีสาเหตุหลายประการ เช่น มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีแรงจูงใจอื่นๆ ได้ค่าตอบแทนเป็นตัวเงิน ถูกปลุกกระดมให้เข้ามามีส่วนร่วม อยากมีเพื่อน อยากเด่น อยากดังหรือการมีความสำคัญในสังคม อยากทดลองหรืออยากแก้ตัวทดแทนความผิดที่เคยทำมาเป็นต้น การเข้ามามีส่วนร่วม ประชาชน อาจแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการค้นหาปัญหา กำหนดสาเหตุปัญหา ลำดับปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหา
2. ขั้นตอนการตัดสินใจ เลือกแนวทางและวางแผนแก้ปัญหา
3. ขั้นตอนการปฏิบัติงานตามแผน
4. ขั้นตอนการประเมินผลงานกิจกรรม

ส่วนลักษณะการเข้าร่วมของประชาชนมี 4 ลักษณะด้วยกัน(ปรัชญา,2528; Cohen and Uphoff, 1977) คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ(Decision Making)
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) เช่นร่วมแรงงาน ร่วมสมทบค่าใช้จ่าย ร่วมสมทบวัสดุอุปกรณ์ ร่วมในการให้ข่าวสารข้อมูล เป็นต้น
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Participation in Benefits) เช่น เงินทอง สิ่งของ ชื่อเสียงหรือการอยู่ดีกินดี
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in Evaluation) เช่น การประเมินผล โครงการ บทบาท หน้าที่ ตลอดจนผลที่ได้รับต่อตนเองและส่วนรวม

ในประเด็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ยังมีมิติที่ควรพิจารณาออกเหนือจากที่กล่าวแล้ว เช่น

1. ลักษณะบางประการของการเข้าร่วม คือ ระดับน้ำหนักของการเข้าร่วม (ความมากน้อยในการเข้าร่วม การทุ่มเทหรือความพยายาม) ทิศทางของการเข้าร่วม (สนับสนุนหรือคัดค้าน) สภาวะทางจิตใจของผู้เข้าร่วม(สมัครใจ หรือถูกบังคับ หรือเฉยๆ)

2. แรงมุมของการตัดสินใจเข้าร่วม คือ โดยอาสาสมัคร หรือได้รับรางวัล หรือถูกบังคับ

3. บทบาทและสถานะของประชาชนที่เข้าร่วม ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ในฐานะผู้นำ และในฐานะของประชาชนทั่วไป

ส่วนปัจจัยหรือเหตุผลที่จูงใจหรือผลักดันประชาชนให้เข้ามีส่วนร่วม หรือไม่เข้าร่วม ปรชญาเวสารัชช (2528) ระบุว่ามียู่ด้วยกัน 4 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

1. ปัจจัยภายในตัวบุคคล ได้แก่ ความรู้สึก ความคิด ความคาดหวัง ความต้องการ ความสำนึก

2. ปัจจัยสภาพแวดล้อม ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ(เช่น ภาวะน้ำท่วม ฝนแล้ง ความไม่สะดวกด้านสาธารณูปโภค) สภาพเศรษฐกิจ(เช่น ลักษณะการผลิต การจำหน่าย อาชีพ เทคโนโลยีการผลิต ความรู้ในการผลิต ราคาสินค้าและภาวะหนี้สิน) สภาพสังคม(เช่น ลักษณะทางวัฒนธรรม ประเพณี กระบวนการทางสังคม โครงสร้างทางสังคม บทบาทผู้นำในชุมชน และสถานภาพทางสังคมของบุคคล) สภาพการเมือง การปกครอง และความมั่นคงปลอดภัย(เช่น ปัญหาโจรผู้ร้าย นโยบายและแผนงานหรือโครงการของรัฐบาล)

3. ปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น ที่มีบทบาทกระตุ้น ชักชวน โน้มน้าวประชาชน ได้แก่ บุคคลภายในหมู่บ้าน(เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล พระสงฆ์ กรรมการหมู่บ้าน คหบดี เป็นต้น) และบุคคลภายนอกหมู่บ้าน(เช่น ข้าราชการ มูลนิธิ สมาคม องค์กรเอกชน เป็นต้น)

4. ปัจจัยด้านรางวัลตอบแทน ได้แก่ แรงจูงใจในรูปแบบ ตัวเงิน วัตถุ ตำแหน่ง สิทธิประโยชน์ หรือสิ่งมีค่าต่างๆ

ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นปัญหาของคนทุกคน ดังนั้นในการจัดการและแก้ไขปัญหาจึงควรให้ ประชาชนทุกคนได้มีส่วนร่วม อาทิเช่น ได้มีโอกาสพิจารณาเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหา การคิดหาหนทางในการแก้ไขปัญหา การกำหนดแนวปฏิบัติ วิธีการ หรือขั้นตอนในการดำเนินงาน ร่วมปฏิบัติการ ตัดสินใจ เสียสละแรงงาน หรือทรัพย์สิน ตลอดจนร่วมรับประโยชน์ด้วย อย่างไรก็ตามการทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในนั้น จำเป็นต้องอาศัย ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ

ชื่อศักดิ์ เสียดละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ชักชวน กระตุ้นเร้า โนมน้าวจิตใจของประชาชนให้เห็นคล้อยตามและเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างอย่างเหมาะสม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านและการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2535) พบว่า องค์ความรู้ในเวทวิทยาของชุมชนเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดต่อระบบการผลิตเพื่อยังชีพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและจัดการระเบียบทางสังคม มีอยู่ 5 อย่าง ได้แก่ (1) ความรู้เรื่องป่า (2) ความรู้เรื่องภูมิอากาศ (3) ความรู้เรื่องพืช (4) ความรู้เรื่องสัตว์ และ (5) ความรู้เรื่องสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ ระบบความรู้ของชุมชนเป็นความรู้ที่ไม่หวังผลกำไร หรือรายได้เป็นตัวเงิน มีมิติของวิถีคิดไปไกลเกินกว่าเรื่องผลประโยชน์ เป็นระบบคิดที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติบนพื้นฐานของความเมตตาและอ้ออาทร ระบบการสืบทอดความรู้ทางธรรมชาติ ดำเนินไปตามเงื่อนไขของการผลิตแบบยังชีพของชุมชนซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองในทุกๆ ด้าน ระดับการพึ่งพาธรรมชาติจึงมีความหลากหลายและซับซ้อนมาก ส่งผลให้ชุมชนสามารถตั้งสมมุติความรู้ทางธรรมชาติได้เป็นอย่างดี องค์ความรู้เหล่านั้นมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก นำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่เหมาะสม ยั่งยืนและมีเสถียรภาพ ความหลากหลายขององค์ความรู้แต่มีลักษณะเชื่อมโยงเป็นองค์รวมเช่นนี้ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญของ ความรู้ทางนิเวศวิทยาชุมชนชนบท

ธัญวัฒน์ นันทนะวานิช (2538) รายงานผลการวิจัยที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่นว่า สาเหตุหลักที่ทำให้ชุมชนมีพฤติกรรมทำลายทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำนั้น เนื่องจากชาวบ้านขาดภูมิปัญญาที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ (1) ขาดสำนึกในความเป็นชุมชน (2) ขาดความรู้เกี่ยวกับการบริหารชุมชนที่มีประสิทธิภาพ และ (3) ขาดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังพบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในระดับสูงมาก รองลงมา คือ การได้รับข้อมูลข่าวสาร ส่วนอายุและขนาดพื้นที่ถือครอง แทบไม่มีความสัมพันธ์เลย

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 เล่ม 1) กล่าวว่า ระบบสัมปทานการตัดไม้ เป็นภัยคุกคามอย่างใหญ่หลวงต่อป่าเขตร้อน ยังความสูญเสียต่อระบบนิเวศ และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ตลอดจน

ระบบความรู้ทั้งหลายเกี่ยวกับนิเวศวิทยาป่าฝนเขตร้อนและเสนอแนะว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จำเป็นต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ประกอบด้วย (1) ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของ ดิน-น้ำ-ป่า กับคน ในระบบนิเวศชุดหนึ่ง (2) ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะของป่า ชนิดต้นไม้ พืชพรรณ การใช้ประโยชน์ ทำผลการเจริญเติบโต เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยประจำวัน (3) ความรู้เกี่ยวกับชนิดจำกัดในการใช้ประโยชน์จากป่า (4) ความรู้เกี่ยวกับการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดินและความเชื่อมโยงของมวลชีวภาพในระบบนิเวศ และ(5)ความรู้เรื่องการทดแทนในสังคมพืช เมื่อมีการรบกวนระบบนิเวศ

อุไรวรรณ ตันกิมขง (2536) อธิบายถึง กระบวนการต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ป่าชุ่มน้ำของชุมชนกะเหรี่ยง บ้านอมลอง ต.บ่อสถี อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ ว่า เกิดจากความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกับกลุ่มชนเผ่าอื่นๆที่อพยพเข้ามา เมื่อมีอิทธิพลและพฤติกรรมการรุกรานของชาวม้งเข้ามา จึงกลายเป็นตัวกระตุ้นให้จิตสำนึกเดิม อันหมายถึงความเข้มงวดต่อการอนุรักษ์ป่าที่แฝงอยู่ในรูปของวัฒนธรรมของชนเผ่า ถูกฟื้นฟูขึ้นมา มีการปรับใช้และสร้างเพิ่มเติมให้เหมาะกับยุคสมัยและคนรุ่นใหม่ กลายมาเป็นกระบวนการต่อสู้แห่งยุคสมัย คือ การส่งผู้นำทางการและคณะกรรมการหมู่บ้านไปเจรจากับชนเผ่าที่ละเมิดสิทธิในทรัพยากรของชุมชนและรวมกลุ่มกันเข้าต่อสู้เผชิญหน้าโดยตรง พร้อมทั้งร้องเรียนไปยังหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบ จากการศึกษาของอุไรวรรณ พบว่า กระบวนการดังกล่าวมีที่มาจากปรัชญา หลักการและภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ว่า “หาบ่ยะของสุ สูบ่ยะของเฮา” ซึ่งเป็นระบบคิดเกี่ยวกับสิทธิและการรับรองสิทธิของการอยู่ร่วมกัน การใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน อันเป็นรากฐานของแนวคิดในการออกกฎเกณฑ์ เกี่ยวกับ

1. การควบคุมความประพฤติของสมาชิก
2. การสร้างเครื่องมือป้องกันการละเมิดสิทธิซึ่งกันและกัน
3. การคุ้มครองความปลอดภัย ความเป็นธรรมให้แก่สมาชิกที่อยู่ร่วมกัน
4. การสร้างเครื่องมือเพื่อจัดระเบียบ สร้างองค์กรเพื่อจัดการทรัพยากรต่างๆ

ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องที่ล้าสมัยและเป็นไปไม่ได้ ในการนำอารากเหง้าของวัฒนธรรม แนวคิด หลักการจิตสำนึก แบบชาวบ้าน แบบท้องถิ่น กลับมาฟื้นฟูใช้ประโยชน์ใหม่ โดยผ่านการถกเถียงและปรับใช้ให้สอดคล้องกับแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากอะไรก็ตามที่พัฒนาอยู่บนแนวรากฐานเดิมของวัฒนธรรมนั้น จะเป็นสิ่งที่ไม่ขัดแย้งและจะอยู่สืบเนื่องไปอย่างถาวร ซึ่งสอดคล้องกับ ชูศักดิ์ วิทยาภัก

(2538) เห็นว่า วัฒนธรรม ระบบปทัสถานของชุมชนเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพ ในการจัดการกับผู้ที่มิ พหุติกรรมการใช้ทรัพยากรที่เบี่ยงเบน

จักรพันธ์ วงษ์บุรณาวาทย์และคณะ (2539) ให้แนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระดับ ท้องถิ่นไว้ คือ

1. จัดตั้งองค์กรชุมชน เพิ่มศักยภาพองค์กรชุมชนที่มีอยู่เดิม เพื่อป้องกันและรักษาป่า โดยเน้นให้เป็นความสำคัญของป่าไม้และถือว่าป่าได้เป็นปัญหาของชุมชน ไม่ใช่ปัญหาของรัฐบาลแต่ ฝ่ายเดียว

2. เพิ่มความพร้อมให้แก่องค์กรชุมชนเพื่อให้สามารถปฏิบัติการรักษาป่าได้ ด้วยการ ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของป่าไม้และผลกระทบจากการทำลาย โดยการอบรม ความ สานิตทดลอง กระตุ้นให้เกิดความตระหนักและแรงจูงใจอย่างต่อเนื่อง

3. จัดหาทุนสนับสนุน การวางแผน การปฏิบัติงาน และแสวงหาการสนับสนุนด้าน ต่างๆ ตลอดจนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน ในลุ่มน้ำเดียวกันและระหว่างลุ่มน้ำ

4. สร้างกระแสมวลชนเพื่อเรียกร้องให้มีการจัดการป่าโดยชุมชน ภายใต้การสนับสนุน ของรัฐ โดยมีการออกกฎหมายรับรองสิทธิและกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นโดยท้องถิ่น

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (2537) ได้ให้หลักการในการฟื้นฟูป่า โดยอาศัยวิธีการช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ สำหรับใช้เป็นแนวปฏิบัติ ดังนี้ คือ

1. ศักยภาพในการฟื้นตัวของป่าธรรมชาติ

1.1 ป่ามีการเปลี่ยนแปลงและมีความแตกต่างกันไปตามชนิด ภูมิประเทศใน แต่ละสภาพพื้นที่ ดังนั้นในการฟื้นป่าในแต่ละพื้นที่ จึงต้องพิจารณาปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น สภาพป่าดั้งเดิม ภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม ให้รอบคอบก่อนที่จะกำหนดวิธีการฟื้นสภาพป่า

1.2 ต้นไม้ในป่า (คอไม้, ราก เหง้า เมล็ด ฯลฯ) มีศักยภาพที่จะขยายพันธุ์และ เจริญเติบโตขึ้นมาเป็นป่าใหม่ได้ตามธรรมชาติ

1.3 การช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติเป็นการป้องกันภัยและให้โอกาส แก่ต้นไม้หลายชนิดได้เจริญเติบโต ช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพได้มากกว่าวิธีอื่นๆ

1.4 ความช่วยเหลือการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ ควรเน้นการป้องกันพื้นที่ป้องกันไฟกำจัดวัชพืชและดูแลรักษามากกว่าการใช้วิธีการปลูกต้นไม้ขึ้นมาใหม่

1.5 การปลูกเสริมต้นไม้โตเร็วในป่าผลัดใบ ควรเลือกปฏิบัติได้ในกรณีพื้นที่ที่เดิมไม่มีศักยภาพในการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ

1.6 จากการศึกษาการฟื้นตัวของป่าในหลายพื้นที่ และหลายกรณีตัวอย่างให้ข้อสรุปว่า การช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติมีประสิทธิภาพมากกว่า การปลูกป่า ไม่ว่าจะในแง่เศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศน์

2. ศักยภาพของชุมชนในการช่วยฟื้นป่า สรุปได้ดังนี้

2.1 ชุมชนมีศักยภาพในการฟื้นฟูสภาพป่า หากได้รับการกระตุ้น ปลูกจิตสำนึกอย่างเหมาะสม

2.2 ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญ ที่จะนำการเปลี่ยนแปลงและเชื่อมโยงศักยภาพของงานกับป่า

2.3 การจัดองค์กรชุมชนเพื่อการฟื้นฟูสภาพป่า มีแนวทาง คือ เลือกองค์กรที่อยู่ใกล้ๆ ป่า มีการวางกฎระเบียบให้สมาชิกปฏิบัติ มีการจัดการและใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมและมีกิจกรรมปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยมีข้อสังเกตว่า ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร ที่อยู่อาศัยทำกิน มั่นคง มีการสานต่อประเพณีวัฒนธรรมวิถีชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ จะมีศักยภาพในการฟื้นฟูสภาพป่าและจัดการป่าได้ดีกว่า ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานไม่มั่นคงและต้องการอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน

3. รูปแบบการจัดการในพื้นที่ สรุปได้ดังนี้

3.1 มีการกำหนดพื้นที่และทำแนวเขตป่าให้ชัดเจน

3.2 มีการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า การลักตัดไม้และล่าสัตว์

3.3 ต้องทำแนวดับไฟป่าทุกพื้นที่

3.4 เน้นการจัดการป่า เพื่อประโยชน์จากผลผลิตป่าที่มีชีวน้ำมัน เช่น ใบไม้ หน่อไม้ เห็ด สมุนไพร การท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจการรักษาต้นน้ำเป็นต้น

3.5 หากมีการตัดไม้ไปใช้ ควรตัดแล้วปล่อยให้สืบพันธุ์โดยการแตกหน่อ

3.6 การฟื้นป่าระยะแรกต้องควบคุมสัตว์เลี้ยงและป้องกันไฟเป็นพิเศษ

3.7 การปลูกเสริมไม้ในป่า นอกจากจะปลูกไม้ตามวัตถุประสงค์แล้ว ควรคัดเลือกชนิดไม้หลายๆ ชนิด และบำรุงดินด้วย

3.8 ควรมีการศึกษาวิจัย ปัจจัยต่างๆที่เป็นตัวสร้างความสำเร็จของการฟื้นป่า โดยช่วยค้นไม้ให้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ เช่น ชนิดและปริมาณของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ข้อมูลปริมาณและการไหลของน้ำ

นิธิ ฤทธิพรพันธุ์ (ในสมฤดี และคณะ, 2536; บรรณาธิการ) ได้เสนอบทบาทและวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในภาคใต้ ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ซึ่งจัดได้ว่าเป็นบทบาทและวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน คือ

1. ใช้การติดต่อส่วนตัวกับผู้มีอิทธิพล เพื่อยับยั้งการทำลายป่า
2. ทำแนวเขตป่าให้ชัดเจน
3. ชี้แจงและทำความเข้าใจทั้งภายในและภายนอก จัดตั้งกลุ่มลาดตระเวน
4. เพื่อยับยั้งการทำลายป่าโดยรูปแบบต่างๆ ต้องก่อกระแสมวลชนขึ้น
5. ตั้งกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านในการใช้ประโยชน์จากป่า
6. ขยายเครือข่ายสร้างแนวร่วมอนุรักษ์ป่าตั้งแต่ชุมชนคั่นน้ำ ไปจนถึงชุมชนชายทะเล
7. ปลูกเสริมพืชผลท้องถิ่น ตลอดจนพืชผักกินได้ สมุนไพรให้มีมากขึ้นในป่าอนุรักษ์
8. เริ่มจากคนน้อย เปิดอกพูดคุยปรึกษากัน แล้วขยายไปสู่วงใหญ่ เปิดโอกาสให้พระนักบวช เยาวชน และสตรี เข้าร่วมในกระบวนการด้วย
9. ตั้งกองทุนเพื่อการอนุรักษ์
10. แสวงหาวิธีการใช้ที่ดินให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น สนับสนุนให้มีอาชีพเสริมเพื่อหยุดการบุกรุกป่าเพิ่ม
11. อบรมการเดินป่าเพื่อการอนุรักษ์แก่ประชาชนและนักท่องเที่ยว

12. ให้มีองค์กรในชุมชน ระหว่างชุมชน รับผิดชอบในการจัดการป่าอย่างชัดเจนและร่วมมือประสานงานกับภาครัฐหรือเอกชนอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

สหัชชา วิเศษ (2540) สรุปแนวปฏิบัติในการจัดการป่าซึ่งเกิดจากพัฒนาการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไว้ว่า การจัดตั้งองค์กร ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มบุคคลที่คัดค้านการสัมปทานป่าของบริษัท เชียงรายทำไม้ เมื่อปี 2531 ภายใต้อำนาจของเจ้าอาวาสวัดโพธาราม ซึ่งได้เล็งเห็นถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพราะความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่า ต่อมาได้รวมเป็นส่วนหนึ่งของสภาตำบลศรีถ้อย ทำให้มีอำนาจในการจัดการป่ามากขึ้น มีการวางระเบียบการรักษาป่า ประกอบด้วย 5 หมวด คือ หมวด(1) วัตถุประสงค์ หมวด(2) พื้นที่และอาณาเขต หมวด(3) การใช้ประโยชน์ หมวด(4) บทลงโทษ และหมวด(5) การอนุรักษ์และฟื้นฟู ซึ่งนำไปกำหนดแนวปฏิบัติในการจัดการป่าได้ ดังนี้ คือ

1. การตรวจป่า มีคณะกรรมการตรวจป่า เดือนละ 1 ครั้งๆ ละ 1 วัน คอยรับแจ้งการลักลอบตัดไม้หรือบุกรุกถางป่า หรือตีเปลือกก่อ

2. การดับไฟป่า มีคณะกรรมการดับไฟป่า ซึ่งจะดำเนินการทุกครั้งที่ได้รับแจ้ง ได้รับค่าตอบแทนครั้งละ 50 บาท/คน

3. การปลูกป่า ดำเนินการโดยสภาตำบลศรีถ้อยเป็นแกนนำร่วมกับคณะสงฆ์ตำบลศรีถ้อย ข้าราชการในอำเภอและประชาชนทั่วไป ปีละ 1 ครั้ง

4. การบวชต้นไม้ เป็นปฏิบัติการทางจิตวิทยาที่ดำเนินการโดยคณะสงฆ์ ตำบลศรีถ้อย ร่วมกับประชาชนครั้งแรกเมื่อ 14 ต.ค. 2531 ครั้งที่ 2 12 ก.ย. 2536 โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ป่าต้นน้ำ ให้ประชาชนตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้

5. การทอดผ้าป่าต้นน้ำ ดำเนินการโดย กลุ่มฮักป่าศรีถ้อย สภาตำบล และคณะสงฆ์ ตำบลศรีถ้อย ปีละ 1 ครั้ง เพื่อจัดทำกองทุนอนุรักษ์ป่า

6. การสืบชะตาแม่น้ำ ดำเนินการภายใต้อำนาจของเจ้าอาวาสวัดโพธารามเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ประชาชน เนื่องจากเกิดความแห้งแล้งอย่างหนักจนไม่มีน้ำทำนา ในปี 2522 และจัดทำปีละ 1 ครั้ง

7. การตั้งกองทุนฟื้นฟูป่า เพื่อนำไปจัดซื้ออุปกรณ์การอนุรักษ์ป่าเป็นค่าตอบแทนในการตรวจป่าและดับไฟป่า การสร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้สำหรับนำไปปลูกในป่า

8. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ป่าภายในตำบลและระหว่างตำบล

9. การแสวงหาการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน คือ โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำกว๊านพะเยาและอุทยานแห่งชาติดอยหลวง กรมป่าไม้ เพื่อให้สนับสนุนเกี่ยวกับการจัดตั้งมณฑลเปลี่ยนแนวทางในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การประสานงานระหว่างองค์กรส่วนราชการและชาวบ้าน การขอความร่วมมือในการตรวจป่า การดับไฟป่า การอนุโลมการควบคุมและบังคับใช้กฎหมาย เพื่อให้ชาวบ้านเข้าไปหาอาหารและไม้ฟืนในเขตอุทยานได้

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้น เป็นการอาศัยองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง คน กับ ดิน น้ำ ป่าไม้ ภูมิอากาศ พืชพรรณ สัตว์ป่าและสิ่งคุ้มครองทางธรรมชาติ โดยมีระบบคิดและการสืบทอดองค์ความรู้ในลักษณะเชื่อมโยง บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน นำไปสู่ระบบการผลิตเพื่อยังชีพ วิธีการจัดระเบียบทางสังคม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม ยั่งยืนและมีเสถียรภาพ

2. สิทธิชุมชนและสำนักชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

สิทธิชุมชน หมายถึง “สิทธิร่วม”เหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษา(ป่า)เท่านั้นจึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า (เสนห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ, 2536 เล่ม 1) สิทธิชุมชน ไม่ใช่ระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตก แต่เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์ ซึ่งดำรงอยู่ควบคู่กับหน้าที่ ในการดูแลรักษาและเป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมาแต่เดิม สิทธิชุมชนเป็นเรื่องของกระบวนการชีวิต อันต่อเนื่องมีมาในประวัติศาสตร์ จัดเป็นเครื่องมือในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือเป็นกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์ ตลอดจนเงินเป็นหลักประกันให้การจัดการทรัพยากรเป็นไปอย่างยั่งยืน(วิวัฒน์ ศดิธรรมนิตย์, 2536)

สาเหตุหลัก 2 ประการ ที่สร้างความกดดันอย่างมหาศาลต่อป่าชุมชนและส่งผลในด้านลบต่อศักยภาพของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ (1) นโยบายการพัฒนาประเทศที่เป็นไปในทิศทางเดียวและขาดความสมดุล (2) ระบบกฎหมาย แบบอำนาจนิยมและนโยบายการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ มีลักษณะวิครอนสิทธิชุมชน กรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากรของชุมชนถูกยึดครอง ละเอียด

การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชนบท(เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ, 2536 เล่ม 2) ความสามารถในการรักษาป่าของชาวบ้าน ขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างน้อย 2 ประการ คือ (1) การยอมรับสิทธิของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรของรัฐ (2) ความมั่นคงในการใช้ที่ดินและการเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิต (เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ, 2536 เล่ม 3) ส่วนศลิษา พึ่งแสงแก้ว(2537) รายงานผลการศึกษากรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ ว่า สถานการณ์ที่กระตุ้นให้เกิดการต่อสู้เรียกร้องเมื่อป่าชุมชนถูกยึดครองจากเอกชนที่อาศัยสิทธิจากการเช่าป่าตามกฎหมาย คือ ปัญหาระบบนิเวศแตกสลายจนทำให้ชาวบ้านสูญเสียประโยชน์ที่เคยได้รับจากป่า เช่น การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร แหล่งอาหาร ฟืน ตลอดจนการถูกกีดกันไม่ให้สัตว์เลี้ยงเข้าไปเลี้ยงในป่าหน้าหมู่บ้านได้อีกต่อไป และ ปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งจะเห็นได้จาก มีจำนวนชาวบ้านยากจนมากขึ้น การหากินลำบากขึ้น เนื่องจากสูญเสียกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน(ดิน น้ำ ป่า) ที่ชาวบ้านเคยได้พึงพิงในการดำรงชีพ พร้อมทั้งอธิบายถึงความสำเร็จของชาวบ้านในการรักษาป่าชุมชนของหมู่บ้านไว้ได้ ก็โดยอาศัยแนวทาง (1) การจัดการป่าที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในการนับถือผี อันเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจที่รักษาป่า (2) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายใต้กรรมสิทธิ์ร่วม (3) การมีจิตสำนึกร่วมกันเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่า และ(4) ความสามารถในการปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการป่าไม้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 เล่ม1) อธิบายว่าป่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ

1. การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่าจิตสำนึกนี้ อาจสืบเนื่องมาจาก ประเพณี ความเชื่อเดิม หรือเกิดจากการตระหนักถึงผลของความเสื่อมทรามของสิ่งแวดล้อมต่อการดำรงชีวิต
2. การมีระบบการจัดการที่แน่นอนชัดเจน ซึ่งอาจหมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น วิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน หรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่น หรืออาจเป็นระบบการจัดการที่เกิดจากการกระตุ้นของบุคคลภายนอก
3. การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการ ดูแลรักษาทรัพยากรควบคุมกฎระเบียบและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการใช้ทรัพยากร ระหว่างสมาชิก หรือกับชุมชนอื่นๆ หรือกับรัฐและนายทุน

ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอยู่ที่ สำคัญของความเป็นชุมชนการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และวิถีชีวิตที่เรียบง่าย โดยเฉพาะสำนึกของความเป็นชุมชนสามารถเสริมสร้างให้แข็งแรงได้ โดยการพัฒนาในด้านต่างๆดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนของสมาชิกทุกเพศ ทุกวัยและทุกสถานภาพ
2. ให้มีโลกทัศน์บนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับภูมิปัญญาใหม่
3. มีการพึ่งพาตนเองของชุมชน ทั้งด้าน เศรษฐกิจ การปกครอง การบริหาร การศึกษา และสุขอนามัย
4. ความมั่นคงในการถือครองที่ดิน โดยเฉพาะทรัพย์สินหน้าหมู่บ้าน
5. การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร
6. ความเป็นนิติบุคคลขององค์กรชาวบ้าน

โดยสรุปผลการวิจัยว่า ชุมชนที่มีวิถีปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่า ในปัจจุบันมีลักษณะร่วมกันอยู่ 8 ประการ คือ

1. เป็นชุมชนที่มีความเป็นชุมชนสูงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น
2. มีทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้การได้
3. มีผลประโยชน์ในการใช้ทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรร่วมกัน
4. มีจิตสำนึกในการรักษาป่า โดย มีความเชื่อ ประเพณี การประสพกับภัยแล้ง การต่อสู้กับอิทธิพลภายนอก และความจำเป็นที่จะต้องรักษาคุณภาพของระบบนิเวศร่วมกันเป็นต้น
5. มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและรักษาผลประโยชน์ของชุมชน
6. มีการจัดตั้งองค์กรประชาชนเพื่อจัดการทรัพยากรของชุมชน
7. มีจารีตในการจัดการทรัพยากร ที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. มีระบบการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนและเป็นธรรม 3 ลักษณะ คือ (1) หลักการจัดการ (2) วิธีการจัดการ และ(3) รูปแบบการจัดการ

ปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดจิตสำนึกร่วมกันต่อสู้เพื่อรักษาทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ประสพการณ์การได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตอันเนื่องมาจากการทำลายป่า การแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน การละเมิดสิทธิชุมชน กฎระเบียบของสังคม วัฒนธรรม ประเพณี จากสมาชิกในชุมชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน จากสมาชิกชุมชนอื่น และจากชุมชนอื่นๆ ตลอดจน พ่อค้า นายทุน นโยบาย หรือโครงการของภาครัฐ ส่วนความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การปกครอง การบริหารและการศึกษา การช่วยเหลือสนับสนุนขององค์กรเอกชนและรัฐบาล เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การจัดการทรัพยากรป่าไม้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

3. ประสพการณ์ การรับรู้ การเรียนรู้และความรอบรู้กับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

อินทราณี สุขสมบูรณ์ (2536) พบว่า การรับรู้เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประชาชนตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ เกิดจากการได้ยินและการได้ฟังข้อมูลข่าวสารจากสื่อ เช่น หอกระจายข่าว โทรทัศน์ วิทยุและการประชุม ซึ่งคล้ายกับผลการศึกษาของมนัส สุวรรณ (2531) และชูเกียรติ ธิสุวรรณ (2531) เพียงแต่กลับกัน คือ สื่อที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ของประชาชนในเรื่องดังกล่าวมากที่สุด ได้แก่ การประชุม รองลงไป คือ โทรทัศน์ วิทยุและหอกระจายข่าว ตามลำดับ ส่วนการศึกษาของ กิตติ จรรย์วัฒน์ (2535) ที่สรุปว่าการรับรู้ การไตร่ตรอง และการตัดสินใจเชิงสิ่งแวดล้อมของประชาชน เกิดจากประสพการณ์ตรงของผู้เอาตัว เนื่องจากปัญหาการเกิดความแห้งแล้งเพราะการทำลายป่า โดยเล่าสืบทอดกันมา การประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐฯและเอกชน ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ การไตร่ตรองและการตัดสินใจของประชาชนในการอนุรักษ์ป่า คือ การมีอาชีพเกษตรกรรม ความภาคภูมิใจที่หน่วยงานของรัฐและเอกชนให้ความสนใจและผลจากการได้รับการอบรม เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าของกรมการหมู่บ้าน แล้วนำไปเผยแพร่ให้ประชาชนทราบต่อไป สุรีย์ บุญญาพงศ์ (2531) ทำการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรบริเวณลุ่มน้ำแม่สะ-แม่เลา รายงานว่าการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์ของประชาชนเป็นประการสำคัญ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเป็นไปได้ทั้งทางบวกและลบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ทัศนคติและการปฏิบัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรของประชาชน เช่น ในด้านกายภาพพบว่า การเปลี่ยนแปลงของปริมาณน้ำในแหล่งน้ำจะเกิดขึ้นเนื่องจากความไม่สมดุลย์ของสภาพป่าไม้ ส่วนคุณภาพน้ำจะเปลี่ยน-

แปลงเนื่องจากผลการใช้ น้ำ การใช้สารเคมี ระบบระบายน้ำในพื้นที่และการทิ้งสิ่งสกปรกลงใน แหล่งน้ำของราษฎร ปริมาณฝนน้อย ที่สำคัญที่สุด คือ การพังทลายของดินและการใช้ที่ดินเพื่อการ ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จะมีผลกระทบต่อคุณภาพน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมมากที่สุด ในด้านพฤติกรรม พบว่า ความผูกพันและความรักในถิ่นฐานมีอิทธิพลต่อการรับรู้และความสนใจต่อปัญหาการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ(ป่าไม้)และสิ่งแวดล้อม การได้ฟังฟังและใช้ประโยชน์จากป่าไม้ทำให้ประชาชนมี การเรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และผล กระทบที่ เกิดขึ้นตามมา ตลอดจนก่อให้เกิดความตระหนักถึงภาระรับผิดชอบของคนทีควรจะมีต่อทรัพยากร ป่าไม้อีกด้วย เช่น มีการรวมกลุ่มเพื่อดูแลป่า เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาของ มนัส สุวรรณ (2531) และชูเกียรติ ลีสสุวรรณ(2531) นอกจากนี้ยังพบว่า อายุ การศึกษา อาชีพ เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อ ทักษะคติของประชาชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ คือ ผู้ที่มีอายุโสมมาก การมีระดับการศึกษาสูง จะมี ทักษะคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำดีกว่าผู้อ่อนวัยและผู้ที่มีการศึกษาดำ ตรงกันข้ามกับการศึกษา ของ มนัส สุวรรณ(2531)และชูเกียรติ ลีสสุวรรณ (2531) ซึ่งพบว่าผู้ที่มีอายุน้อยมีความรู้ความเข้าใจ ดี กว่าผู้ที่มีอายุมาก ส่วนระดับการศึกษาสอดคล้องกัน ข้าราชการ มีทักษะคติในเรื่องดังกล่าวดีที่สุด รอง ลงมาเป็นเกษตรกร แต่ในด้านการรับรู้ถึงระดับความรุนแรงของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมประชาชนทั่วไปมีมากกว่าข้าราชการ(ชูเกียรติ ลีสสุวรรณ, 2531) จากผลการศึกษาของ มนัส สุวรรณ (2531)และชูเกียรติ ลีสสุวรรณ (2531) ทำให้ทราบว่าประชาชนในชนบทมีการรับรู้ปัญหา การลดลงของทรัพยากรน้ำเป็นอันดับแรกและให้ความเห็นว่าเป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุดที่ควรแก้ไข รอง ลงไป คือ ปัญหาความเสื่อม-โทรมของทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรดินตามลำดับ โดยเฉพาะปัญหา เกี่ยวกับดินประชาชนมีการรับรู้สูงกว่าเจ้าหน้าที่รัฐ ประชาชนเห็นว่าทรัพยากรดินมีความจำเป็นต่อ การดำรงชีวิตสูงสุดขาดไม่ได้เลย รองลงมาเป็นป่าไม้ ในขณะที่ผู้ที่มีการศึกษาสูงและมีอาชีพอื่นที่ไม่ใช่ เกษตรกรรมเห็นว่าไม่ค่อยจำเป็น ในการแก้ไขปัญหากับดินนั้นประชาชนมักจะลงมือด้วยตัวเอง โดยปรึกษาผู้รู้ เช่นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งชุมชนส่วนใหญ่ให้ความนับถือและเชื่อถือมากที่สุด รองลงไปคือ กำนัน เจ้าอาวาสและครู ตามลำดับ ส่วนการแก้ไขปัญหาด้านป่าไม้นั้นมีแบบแผนการแก้ปัญหาแตกต่าง กันไปแล้วแต่ท้องถิ่น อย่างไรก็ตามชุมชนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ที่ดินและป่าไม้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เจ้าที่ ผีป่า ผีบ้าน คும்ครองอยู่ โดยเฉพาะผู้ที่มีการศึกษาดำและเกษตรกรจะมีความเชื่อมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

เลิศ (ในวิวัฒน์ คติธรรมนิศย์, 2536) กล่าวว่า เงื่อนไขสำคัญที่สุดที่ทำให้ป่าชุมชนเกิดขึ้นได้ คือ (1) การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้นั้น มีผลกระทบกับชุมชนนั้นๆจริง (2) มีการแย่งชิงการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นจริง (3) ผู้นำในท้องถิ่นให้ความสนใจและเอาใจใส่จริง (4) ได้รับการ

สนับสนุนจากส่วนราชการ และสิ่งที่จะทำให้ป่าชุมชนยั่งยืนได้ ต้องอาศัยกลไกในการจัดการ 3 ประการ คือ (1) นโยบายเกี่ยวกับป่าชุมชนต้องชัดเจนและได้รับการให้ความสำคัญในลำดับต้นๆ (2) มีองค์กรที่ทำหน้าที่จัดการที่สอดคล้องประสานกันและกันกับนโยบาย (3) มีองค์ความรู้ในการจัดการ หรือภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน ทั้งในด้านเทคนิคและการมีส่วนร่วม ส่วนเสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 เล่ม 2) ให้ความเห็นที่แตกต่างไปบ้างว่า เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดป่าชุมชน(การอนุรักษ์ป่า) คือ (1) ความต้องการสงวนป่าไว้สำหรับสมาชิกของชุมชน (2) ความหวงแหนทรัพยากรไว้ให้ลูกหลานในอนาคต (3) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (4) การที่ต้องเผชิญกับปัญหาภัยแล้ง (5) มีความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า (6) การสนับสนุนจากทางราชการและผู้นำท้องถิ่น และ(7) ประสบการณ์ที่ต้องเผชิญกับการแย่งชิงทรัพยากรจากอิทธิพลภายนอก

สื่อหรือช่องทางสำคัญ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน ได้แก่ หอกระจายข่าว โทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียง การประชุม การบอกกล่าวของผู้นำ ผู้อาวุโส พระภิกษุที่มีประสบการณ์ได้รับผลกระทบจากความแห้งแล้งเพราะการตัดไม้ทำลายป่า การขาดน้ำในการเกษตร

4. การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จิรพัฒน์ หอมสุวรรณ (2539) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน(People Participation) นั้น มีความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของงานพัฒนาชนบทเพราะการมีส่วนร่วมเป็นทั้งเครื่องมือในการพัฒนาและเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนา(Mean and End of Development) หากสามารถกระตุ้นให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด มานพ ภาสกร(2528) ทำการศึกษาเกี่ยวกับการเข้าร่วมกิจกรรมของประชาชนในชุมชน(ชนบท) พบว่าประชาชนจะเข้าร่วมในกิจกรรมที่เกิดจากการก่อตั้งของผู้นำร่วมกับประชาชน มากกว่ากิจกรรมที่เกิดจากองค์การราชการ ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ได้แก่

1. เหตุผลเกี่ยวกับระยะทางและการคมนาคมกิจกรรมที่อยู่ระยะใกล้ประชาชนจะเข้าร่วมมาก

2. เหตุผลเกี่ยวกับการนำไปใช้ประโยชน์ในการยังชีพ กิจกรรมที่สามารถนำไปใช้

ประโยชน์ในการประกอบอาชีพได้จะมีประชาชนเข้าร่วมมาก

3. เหตุผลเกี่ยวกับความเชื่อถือและความสามารถของตัวผู้นำในการดำเนินกิจกรรม
4. สภาพการประกอบอาชีพและรายได้ของชาวบ้าน หัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้ปานกลางมีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมกิจกรรมมากกว่ากลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีรายได้น้อย
5. อายุของประชาชน หัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุมากมีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมกิจกรรมมากกว่ากลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุน้อย
6. ความสอดคล้องของกิจกรรมนั้นกับวัฒนธรรมประเพณีและกฎระเบียบของชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการป่าสังคมหรือป่าชุมชนจะเป็นไปได้ดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับ ความเอื้ออำนวยของสภาพการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่างๆ ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ที่กลไกต่างๆ ในสังคมนั้นถือกำเนิด ซึ่งกลไกเหล่านั้นได้แก่ ขบวนการทางการเมือง สหภาพแรงงาน สหกรณ์ สภาชุมชน กลุ่มหนุ่มสาว สภาตำบล ฯลฯ ตลอดจนปัจจัยเกี่ยวกับ ลักษณะการถือครองที่ดิน กรรมสิทธิ์ในที่ดินและกรรมสิทธิ์เหนือดินไม้ ทำนองเดียวกันกับ จีรพัฒน์ หอมสุวรรณ (2539) ซึ่งทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสภาตำบลในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน รายงานว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูง ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้นในหมู่บ้านและปัจจัยเกี่ยวกับที่ตั้งของตำบล ส่วนปัจจัยที่มีผลน้อย ได้แก่ ระดับการศึกษา การมีตำแหน่งทางสังคม ระดับรายได้และระดับความรู้เกี่ยวกับองค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ในการพัฒนา ประเภท(หรือลักษณะ)ของการมีส่วนร่วมมากที่สุด คือ การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ น้อยที่สุด คือการมีส่วนร่วมในการวางแผนแก้ปัญหาของชุมชน ผลการวิจัยอาจแตกต่างไปบ้างจากการศึกษาของ ปรัชญา(2528)ซึ่งสรุปไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ขึ้นอยู่กับ ระดับการศึกษา แรงจูงใจ ความเสมอภาคในแง่กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ผลกำไรที่ได้จากองค์กร เป็นสิ่งที่ดึงดูดและสร้างความผูกพันต่อสมาชิกในระดับสูง ตลอดจนความสามารถของผู้นำท้องถิ่นด้วย ส่วนปัญหาที่ขัดขวางการมีส่วนร่วม ได้แก่ การไร้การศึกษา การไม่สามารถเข้าถึงแหล่งสื่อมวลชน ระดับการศึกษา ความแตกต่างกันอย่างมากทางด้านฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ อำนาจ นอกจากนี้การแบ่งแยกทางสังคมในแง่ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา เพศและอายุ อาจมีผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมด้วย ส่วนสันติ พัฒนาศักดิ์ (2539) รายงานว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชน คือ การได้ใช้ประโยชน์จากป่า สื่อวิทยุ โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ การเคยผ่าน

การอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ส่วนปัจจัยขัดขวางการมีส่วนร่วม คือ การขาดแคลนทุนทรัพย์และขาดผู้นำที่ดี

ผลการศึกษาของจักรพันธ์ วงษ์บูรณาวิทย์ (2531) เกี่ยวกับบทบาทขององค์กรประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้สรุปความเห็นไว้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลหรือชักจูงให้ประชาชนในสังคมตัดสินใจยอมเสียสละทรัพยากรและแรงงานเข้ามามีส่วนร่วมสร้างสาธารณประโยชน์ ได้แก่

1. ปัจจัยในส่วนที่เป็นความปรารถนาที่บุคคลนั้นทราบและระลึกได้ ซึ่งเกิดจากการได้รับข่าวสารและความรู้จากภายนอก โดยผ่านกระบวนการใดตรงทางสติปัญญาและเหตุผล จนเห็นว่า เป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อส่วนรวมและควรกระทำ

2. ปัจจัยในส่วนที่เป็นความปรารถนาได้จิตสำนึก ซึ่งบุคคลอาจไม่ทราบหรือทราบแต่ไม่ต้องการเปิดเผย เช่น ความต้องการการยอมรับและยกย่องจากสังคม ต้องการเป็นบุคคลสำคัญ ความต้องการสร้างภาพพจน์ของตนเอง ส่วนสิ่งจูงใจที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของบุคคลที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์มี 2 ประการ คือ 1) การเปรียบเทียบระหว่างผลประโยชน์ที่จะได้รับจากกิจกรรม กับขนาดของการเสียสละ ที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจะต้องรับผิดชอบ ซึ่งความมั่นใจในการได้รับผลประโยชน์จะขึ้นอยู่กับการเมืององค์กรประชาชนในท้องถิ่นและการมีผู้นำที่มีความสามารถ 2) การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล

หากสามารถกระตุ้นให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในกิจกรรมการพัฒนา ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและประชาชนก็จะสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ ความน่าเชื่อถือและความรู้ความสามารถในตัวผู้นำชุมชน ความสอดคล้องของกิจกรรมกับวัฒนธรรมประเพณี กฎระเบียบของชุมชน ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับการประกอบอาชีพ การมีรายได้ การได้รับการยกย่องจากสังคมและการได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ

5. ผู้นำชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของบุคคลอื่นและบุคคลอื่นยอมรับให้เป็นผู้มีบทบาทในการนำ อนเนก นาเคบุตร (2531) ได้เสนอบทบาทของผู้นำ ว่า บทบาทหลักที่สำคัญของผู้นำ คือ การเป็นผู้สร้างจิตสำนึกและถ่ายทอดประสบการณ์จากการปฏิบัติจริง ในการต่อสู้

คืนรนเพื่อพัฒนาและคลี่คลายปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนให้แก่สมาชิก ได้ตระหนัก รับรู้ เกิดการเชื่อมโยง ในการหาหนทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้เกิดทางเลือกใหม่ในการพึ่งพาตนเองต่อไปในอนาคต ผู้นำที่มีอิทธิพล มีบุคลิกภาพดี มีประสบการณ์มีความสามารถ มองการณ์ไกลและเข้าใจชุมชนดีพอ ย่อมสามารถชักชวนและสนับสนุนให้สมาชิกของชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจและร่วมดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ร่วมกันได้

สนธิ หาจตุรัส(2538) สรุปผลการศึกษาบทบาทของผู้นำในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ว่า มีบทบาทสำคัญอยู่ 4 ประการคือ

1. บทบาทในการวางแผนความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้
2. บทบาทในการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทัศนคติของชาวบ้านให้ถูกต้อง
3. บทบาทในการปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านให้อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน
4. บทบาทในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านให้ถูกต้องและพึงประสงค์

รวมทั้งได้สรุปลักษณะของผู้นำที่ดีว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีหลักในการคิดการตัดสินใจ ความสามารถในการพูดจา โน้มน้าวจิตใจผู้คนได้ มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา มีความกล้าหาญในการคิด ตัดสินใจและการปฏิบัติ เป็นผู้ที่มีคุณธรรม ตรงต่อเวลา มีความสำนึกที่ดีต่อชุมชน ยึดถือประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้งและมีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง ส่วนสถานการณ์ที่มีความสัมพันธ์ต่อบทบาทของผู้นำในทางบวก ได้แก่ ภาวะวิกฤตที่เกิดจากป่าไม้ถูกทำลาย เช่น การขาดแคลนน้ำกิน น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร เป็นต้น การถูกบีบบังคับจากทางการ ความใกล้ชิดกับผู้รู้ แรงบันดาลใจภายในของผู้นำ ความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน ตลอดจนความผูกพันกับชาวบ้านอย่างลงตัว

ธานี สายสุทธีวงษ์ (2535) รายงานว่าความแตกต่างของอายุและความรู้ความเข้าใจในด้านป่าไม้ของผู้นำ ไม่ทำให้การเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาป่าไม้ของผู้นำชุมชนต่างกัน แต่ปัจจัยระดับการศึกษาที่ต่างกันของผู้นำชุมชนมีอิทธิพลทำให้การเข้ามามีบทบาทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และแสดงความเห็นว่าชุมชนที่มีองค์การอนุรักษ์ป่า ซึ่งมีกฎเกณฑ์และการกำหนดบทลงโทษในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างรัดกุม จะสามารถรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ได้ จำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าในชุมชนนั้นมีพลังแฝงเร้นอยู่ทั้งในรูป บุคคล กิจกรรมและคุณธรรม จึงพอที่จะสรุปได้ว่าชุมชนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกัน

ผู้นำ เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมการแสดงออกของผู้อื่น เป็นผู้ที่มีบุคลิกดี มีความสามารถ มีคุณธรรม มองการณ์ไกลและเข้าใจชุมชน สามารถชักชวน สนับสนุนให้สมาชิกของชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการ ตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ร่วมกันได้ โดยเป็นผู้สร้างจิตสำนึก ถ่ายทอดประสบการณ์ ให้แนวคิด ปรับเปลี่ยนแนวคิด ตลอดจนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องและพึงประสงค์ เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ หาทางเลือกใหม่ และให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University